

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL DE FILOSOFIE MAGHIARĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „FILOSOFIE POLITICĂ”

TEZĂ DE DOCTORAT

**Memorie și eveniment în filosofia lui
Paul Ricœur**

Conducător de doctorat:

PROF. UNIV. DR. EGYED PÉTER

Doctorand:

KOVÁCS BARNA

CLUJ-NAPOCA

Ianuarie

2012

Cuprins

Mulțumiri	6
Introducere	7
1. Eveniment și istorie	19
1.1. Filosofia istoriei și istoriografia	19
1.2. Statutul instabil al evenimentului în istoriografie	25
1.2.1. <i>Unicitatea evenimentului</i>	27
1.2.2. <i>Contingența evenimentului</i>	36
1.2.3. <i>Eveniment și alteritate</i>	47
1.2.4. <i>Reevaluarea evenimentului</i>	54
1.3. Filosofia istoriei critice	62
2. Evenimentul în oglinda metaforei și narațiunii	71
2.1. Imaginația ca variație	71
2.2. De la metaforă la referință – dezbateră între Ricœur și Derrida	79
2.3. Paradoxul metaforei	92
2.4. De la metaforă la narație	101
3. Istorie și memorie	106
3.1. Uitarea uitării	107
3.2. Istoria între memorie și uitare	109
3.3. Teodiceea eșuată, escatologia pierdută	111
3.4. Răul ca provocare	115
3.5. Iertarea ca orizont escatologic	118
3.6. Memoria fericită, istorie nefericită, uitarea fără grijă	124
4. Prezentul inițiativei	131
4.1. Tinerețea	131

4.2. Promisiunea	133
4.3. Iertarea și promisiunea	136
4.4. Inițiativa	139
4.5. Întâmplare și destin	142
4.6. Prezentul istoric	147
4.7. Omul capabil și fragil	151
Concluzii	159
Bibliografie	166

Cuvinte cheie:

Eveniment, memorie, metaforă, istoriografie, imaginație, narație, uitare, rău, iertarea, promisiunea, inițiativa, omul capabil, omul fragil.

Rezumat

Miza acestei lucrări este reconstruirea filosofiei istoriei pe baza conceptelor eveniment și memorie în opera lui Paul Ricœur. În prezenta lucrare abordăm două ipoteze: între eveniment, memorie și metaforă se poate descoperi o relație reciprocă, prin care acestea se co-determină. Pe de altă parte prin aceste concepte se poate dezvolta o antropologie filozofică, care se referă la teoria limbajului, teoria istoriei și teoria acțiunii. Întrucât reușim să demonstrăm la baza acestei antropologii omul capabil și fragil, prin introducerea inițiativei ajungem la concluzia unui om care nu numai suferă istoria, ci este un actor care îl influențează.

Noțiunea evenimentului și a memoriei a cunoscut o abordare vastă în al doilea parte al secolului XX. Analizând textele ricœurului importante în abordarea unei filosofii critice al istoriei, am abordat o metodă hermeneutică și fenomenologică, alături de o tematică interdisciplinară. Metoda hermeneutică ține de expresiunea textuală și interpretarea acesteia, iar cea fenomenologică se abordează în analiza experienței timpului și al istoriei. Tematica interdisciplinară constă în abordarea termenilor de bază din ambele perspective filozofice și istoriografice.

Noutatea lucrării constă în abordarea unei antropologii filozofice în opera lui Paul Ricœur, dintr-o perspectivă definită prin analiza evenimentului și al memoriei, din care rezultă un om al inițiativei, capabil de o relație echilibrată cu trecutul, fără a-l duce ca o povară și capabil de a ține promisiunile viitorului.

În primul capitol am cercetat raportul între eveniment și istorie. Analizând pozițiile caracteristice pentru filosofia istoriei din secolul al XIX-lea am ajuns la imposibilitatea susținerii acestora. Totodată necesitatea unei reflecții asupra istoriei rămâne vitală.

Astfel am abordat conceptul evenimentului istoric nu dintr-o perspectivă speculativă, ci în cadrul istoriografiei, adică în practicarea scrierii istorice concrete. Se poate remarca o serie de presupuziții epistemologice și ontologice în spatele acestor practici. Din punct de vedere ontologic evenimentul istoric este conceput ca un eveniment dat, produs de om și caracterizat prin alteritate. Din punct de vedere epistemologic evenimentul este unic, contingent și deviant de la modelul explicativ. Aceste presupuziții atrag necesitatea clarificării statutului de eveniment în istoriografie. Din analiza acestora rezultă conceptul unui eveniment povestit, văzut deopotrivă singular și tipic, contingent și așteptat, deviant și conform.

În acest sens am introdus conceptul filosofiei critice al istoriei pe urmele neokantianismului și filosofia istoriei franceze (Raymond Aron, Henri-Irénée Marrou, Paul Ricœur). Aceasta constă prin asamblarea diferitelor tradiții, prin sublinierea punctelor comune și constructive. Cercetarea, explicația și scrisul sunt trei elemente care dezvăluie valoarea descoperirii urmelor și documentelor, al descrierii raporturilor de cauză și efect și necesitatea scrierii ca metoda principală de transmitere. Sensul

evenimentului astfel se poate interpreta și explica în mișcarea sa între “infra-semnificativ” și “supra-semnificativ”.

În capitolul următor am pornit de la demonstrarea importanței noțiunii imaginației la Ricœur. Filosofia imaginației și imaginarului se poate descoperi de a lungul operei pornind de la problematica răului, traversând metafora, utopia, ideologia, timpul, povestirea, subiectul și până la memorie. Trăsătura principală a imaginației la Ricœur este „variația imaginativă” prin care se poate dezvălui noile semnificații ai lumii înconjurătoare.

Nu numai conceptul are referință, ci și în cazul metaforei și a povestirii se poate dezvălui un astfel de intenție. Predicația „non-pertinentă” în cazul metaforei exprimă pe lângă semnificația nouă și o referință nouă. Desigur vom putea distinge între referința primară și secundară, tot așa ca între semnificația primară și secundară. Prin intenționalitatea „oblică” se caută exprimarea acelor limite care rămân în afara limbajului dacă folosim doar predicația „ordinară”. Deci, cu imaginație contribuim nu la „irealizarea” lumii, ci la dezvăluirea acelor condiții, prin care sensul devine inteligibil, lumea exprimabilă iar acțiunea practicabilă.

Dezbaterea între Ricœur și Derrida constă în aprecierea statutului metaforei în discursul filozofic. Ricœur l-a criticat pe Derrida pentru destituirea rolului metaforei prin următoarele afirmații. Metaforele discursului filozofic sunt uzate, astfel folosirea lor este un abuz. Discursul asupra metaforei ne conduce la un cerc vicios, deoarece vorbim despre metafore folosind pe acestea. Câteva metafore au devenit dominante asupra discursului filozofic, astfel le folosim fără a le conștientiza. Din punctul de vedere al lui Ricœur metaforele uzate, moarte nu privesc într-un sens adevărat metaforele. Acestea sunt vii, întrucât reușesc să se refere la ființa vie. În acest sens orice metaforă poate deveni moartă, discursul filozofic trebuie să le aducă la viață. Cercul vicios se poate înlătura prin distingerea conceptelor de metaforă și asigurând sfere proprii fiecăruia cu definiția contextului. Alegerea metaforelor depinde de noi și nu devin atât de dominante întrucât ei să ne aleagă pe noi. Derrida într-un răspuns formulat la criticile lui Ricœur arată punctele neînțelegerii și dovedește scopurile comune deși folosesc metode diferite.

Am cercetat paradoxul metaforei prin formula „être comme”. Am ajuns la concluzia că metafora suspendă referința obișnuită și ne arată o referință specifică imposibil de reflectat dacă folosim numai sensul literal. Paradoxul metaforei constă în gândirea împreună a sensului literal „nu este” cu sensul metaforic „este”. Metafora exprimă în același timp existența și non existența.

Asemănările între metaforă și narație se bazează pe mai multe trăsături comune. Amândouă creează o inovație semantică, sunt produsele imaginației productive și aspiră la adevăr. Datorită metaforei lumea devine locuibilă, iar prin narația este posibilă exprimarea experienței timpului.

În capitolul al treilea am căutat răspunsul la întrebarea comună al memoriei și al uitării: cum se poate defini măsura echilibrată în relația lor? Cum se poate înlătura din prezent uitarea fără limită și memoria exagerată? Este posibilă o memorie echitabilă?

În această abordare am subliniat importanța analizei raportului între memorie și istorie. Evident există o relație de complementaritate între ei, dar această complementaritate înseamnă totodată o „concurență”. Memoria este matricea istoriei iar istoria este critica memoriei. Din această co-determinare nu rezultă o relație armonioasă ci una conflictuală. În concluzie am susținut rolul cititorului ca cel care refigurează trecutul și se aproprie de istorie și de memorie prin două cerințe distincte: fidelitate de către memorie și adevăr din partea istoriei. Aceste determinări însă nu ajung niciodată la o totalitate încheiată.

Asemenea am propus o reinterpretare a filosofiei istoriei. Am încercat să definim un model general al acestei filosofii care ar consta în continuitatea istoriei până la atingerea scopului final. Această continuitate însă este periclitată de experiența răului, care contrazice orice scop și revendică o explicație. O astfel de explicație este teodiceea, și un astfel de scop se prezintă în orice escatologie. După o analiză asupra textelor și interpretărilor clasice am ajuns la concluzia imposibilității unei astfel de teorii, totodată am insistat asupra necesității unui scop. Pericolul care se rezultă din această imposibilitate constă în pierderea sensului de a vorbi despre trecutul istoric. Astfel am ajuns la ipoteza reapropierii acestei tematici dinspre memorie. Memoria

poate fi abordată la nivel escatologic, iar scopul ei ar fi iertarea. Totuși rămâne umbra presupuzițiilor metafizice.

Concluzia capitolului constă în prezentarea memoriei fericite, fericire posibilă datorită recunoașterii. Totodată istoria, deși a eșuat în forma escatologică, rămâne metoda unică pentru reinterpretarea trecutului. Din partea uitării găsim o ofertă neașteptată. Lăsarea griii memoriei și a iertării în uitarea profundă, se poate câștiga o perspectivă nouă asupra vieții. Deși am încercat conceptualizarea unei noi „escatologii”, nu suntem convinși de posibilitatea de a ne despartea de vechile presupuziții metafizice. Omul se găsește astfel în momentul inițiativei între moștenirea datoriilor trecutului și promisiunile viitorului.

În ultimul capitol am susținut argumentul potrivit căruia rostul de preocupare de fenomenul trecutului constă în deschiderea inițiativei prezentului. Astfel pe lângă problematica memoriei se deschide și problematica viitorului prin promisiune. Promisiunea înseamnă nu numai „înregistrarea” unui lucru ce se va desfășura în viitor, dar și „ținerea de cuvânt”, adică susținerea în timp al promisiunii până ce ajunge la țintă. Inițiativa astfel se descrie în temporalitatea memoriei și a promisiunii. Memoria și promisiunea se îmbină, deoarece suntem ocupați de promisiunile trecutului și de păstrarea memoriei. Omul capabil se caracterizează prin inițiativă. Această capacitate are ca trăsătură de bază respectarea promisiunii. Omul capabil nu se reduce la cazurile ideale în care totul decurge „după cum s-au înțeles”. Capacitatea poartă în sine o fragilitate din care rezultă decepția, deziluzia celui alt om. În acest fel omul se caracterizează prin capacitate și fragilitate.

În concluzie putem să ne întoarcem la ipotezele formulate la început. Într-adevăr putem vorbi de o reciprocitate între termenii eveniment, metaforă și memorie. Evenimentul în cursul „descărcării și încărcării” semnificației cunoaște o mișcare asemănătoare al metaforei vii și al metaforei uzate. Evenimentul totodată se regăsește între memorie și uitare. Metafora sau mai general discursul este un eveniment. Întrucât se păstrează în memoria vie este un aspect esențial în înțelegerea și explicarea diferitelor situații. Memoria este definită deseori prin metafore, dar totodată se referă

și la evenimente „supra-semnificative” care pot fi caracterizate ca metafore. Memoria se referă deseori la evenimente. Accentuarea inițiativei ca o parte al teoriei acțiunii, completează într-un mod decisiv teoria limbajului și al istoriei, deoarece prin actul deciziei scăpăm din capcana unui „cerc vicios” și ajungem la o antropologie, care prin descrierea omului capabil și fragil oferă o cale nouă spre înțelegerea și explicarea omului istoric.

Putem observa la finalul acestei cercetări importanța legăturii între timp și limbaj, limbaj incapabil să exprime trăirile timpului în totalitate și timp neînțeles în afara narațiunii. Astfel meritul lui Ricœur constă întocmai în păstrarea acestei legături vii. Cercetarea nu poate fi considerată încheiată, deoarece în această etapă se ivesc alte două întrebări. Dacă am vorbit despre memoria echitabilă, oare din punct de vedere etic am putea expune echitatea memoriei? Dacă am vorbit despre antropologia omului capabil și fragil, oare la nivel ontologic am putea să ne apropiem de înțelegerea ființei nu prin categorii ci prin indiciile oferite de *entelecheia* și *dynamis*?

Bibliografia manuscriselor Paul Ricœur utilizate¹:

History and Hermeneutics. Jérusalem (décembre 1974). Cote: Conf 30.

Autobiography : Time, Memory and Narrative in Autobiography. [Conférence] Princeton (1980). Cote: CL 114.

L'Histoire, son rapport à la conscience du temps. Mexico (mars 1980). Cote: Conf 103.

Kant Philosophy of History - Le Temps chez Kant. Cours Chicago (1981). Cote: CL 70.

Dialectique et Dialogique de l'Histoire. [Conférence] (1983-1985). Cote: CL 61.

Le Temps dans l'histoire et dans la fiction. Séminaire à l'Institut Italiano per gli Studi Filosofici, Naples (9-13 janvier 1984). Cote: N 1.

¹ Ținem să mulțumim doamnei Catherine Goldenstein curatorul arhivei Fonds Ricœur pentru ajutorul acordat în cercetarea manuscriselor.

Contribution de l'historiographie française à la théorie de l'histoire.
[Conférence] Ottawa (20 avril 1980). Cote: CL 75.

Le Temps raconté. [Conférences] (1984). Cote: CL 78.

Témoins de leur temps. Lille (8 février 1990). Cote: Conf 100.

lettre du 5 mars 1998 de Paul Ricœur à L'ordre Philosophique.

La mémoire et l'oubli. In. sous dossier in "étude 5" Boite N "Mémoire, histoire, oubli".

Le Temps de vivre. (mai 2001). Cote: Conf 153.

Bibliografie selectivă a criticii ricœurienne

Mémoire, histoire. *Revue de métaphysique et de morale.* Nr. 1, 1998.

Mémoire du XXe siècle. Autour de la *Mémoire, Histoire, Oubli* de Paul Ricœur. *Le Débat*, nr. 122, 2002.

Mémoire, histoire, oubli. Dix ans après. Actes des conférences EHESS-Fonds Ricœur. Paris, 3-4 décembre. <http://azadehthiriez.com/colloque-fonds-Ricœur-decembre-2010/>. Letöltve 2011.03. 01.

Temporalité et narrativité. *Études Phénoménologiques.* VI/11. 1990.

Abel, Olivier (dir): *La juste mémoire.* Labor et fides, 2006.

Bouchindhomme, C., Rochlitz, R. (dir.): *Temps et récit de Paul Ricœur en débat*, Cerf, Paris, 1990.

Badiou, Alain: *Le sujet supposé chrétien de Paul Ricœur.* À propos de La mémoire, l'histoire, l'oubli. In: *Élucidations*, 6/7, Navarin, 2003.

Carr, David: Paul Ricœur, Temps et Récit, Tome I. In. *History and Theory.* Vol. 23, Nr. 3, 1984.

Clément, Bruno (dir.): *L'homme capable.* Autour de Paul Ricœur. *Rue Descartes*, Nr. 53 bis, Hors série, novembre, 2006.

d'Allonnes, Myriam Revault; Azouvi, François (dir.) *Paul Ricœur.* Éditions de l'Herne, Paris, 2004.

Delacroix, C., Dosse, F., Garcia, P. (ed): *Paul Ricœur et les sciences humaines.* Éditions La Découverte, Paris, 2007.

Delacroix, C., Dosse, F., Garcia, P. (ed): *Historicités*. Éditions La Découverte, Paris, 2009.

Dosse, François: *Paul Ricœur. Les sens d'une vie (1913-2005)*. Éditions La Découverte, Paris, 2008.

Dosse, François: Le moment Ricœur de l'opération historiographique. In. *Vingtième Siècle. Revue d'Histoire*. Nr. 69, 2001.

Dosse, F., Finkielkraut, A., Guillebaud, J-C., Houziaux, A.: *La mémoire, pour quoi faire?* Les Éditions de l'Atelier/Les Éditions Ouvrières, Paris, 2006.

Fiasse Gaele (coord): *De l'homme faillible à l'homme capable*. PUF, 2008.

Foessel, Michael: Paul Ricœur ou les puissances de l'imaginaire. In. *Paul Ricœur. Anthologie*. Éditions Points, 2007.

Foessel, Michael (coord.): La pensée Ricœur. *Esprit*. Nr. 323, 2006.

Greisch, Jean: *Paul Ricœur. L'itinérance du sens*. Éditions Jérôme Millon, Grenoble, 2001.

Greisch, Jean; Kearney, Richard (ed.): *Paul Ricœur. Les métamorphoses de la raison herméneutique*. Actes du colloque de Cerisy-La-Salle, Cerf, Paris, 1991.

Greisch, Jean: *L'herméneutique à l'école de la phénoménologie*. Éditions Beauchesne, Paris, 1995

Jeney, Éva: *A metafora és az elbeszélés bölcselate. Paul Ricœur irodalomelmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.

Jervolino, Domenico: *Paul Ricœur. Une herméneutique de la condition humaine*. Ellipses, Paris, 2002.

Michel, Johann: *Paul Ricœur. Une philosophie de l'agir*. Les Éditions du Cerf, Paris, 2006.

Michel, Johann: L'histoire comme science herméneutique. La contribution épistémologique de Paul Ricœur. In. Marmasse, Gilles (dir.) : *L'histoire*. Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 2010.

Mongin, Olivier: *Paul Ricœur*. Éditions du Seuil, 1994; rééd. Poche Points, 1998.

Mongin, Olivier; Roman Joel (coord.) : Paul Ricœur. *Esprit*. Nr. 7-8, 1988.

Müller, Bertrand (dir.): *L'histoire entre mémoire et épistémologie. Autour de Paul Ricœur*. Payot, Lausanne, 2005.

Posatti, Luca: *Ricœur e l'esperienza storica. L'ermeneutica filosofica nella tradizione delle Annales*. Carocci Editore, Roma, 2008.

Reagan C. E.: *Paul Ricœur: His Life and His Work*. The University Chicago Press, Chicago-London, 1996.

Revault D'Allones, M., Azouvi F. (dir.): *Paul Ricœur*. L'Herne, Paris, 2004.

Spinoza: *Etika*. Osiris, Budapest, 1997.

Zarka, Charles-Yves (ed): Paul Ricœur. Interprétation et reconnaissance. In. *Cités*, nr. 33, 1/2008.

Verlhac, Martine (coord.): *Histoire et mémoire*. Centre Régional de Documentation Pédagogique de l'Académie de Grenoble, Grenoble, 1998.

White, Hayden: Guilty of History? The Longue durée of Paul Ricœur. In. *History and Theory*, vol 46, nr 2, 2007.